

JEZIK KOT POSODA DUHA PRI LUTHRU IN TRUBARJU

FANIKA KRAJNC-VREČKO

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani (v pokoju)
fanika.vrecko@guest.arnes.si

Razprava osvetljuje pojmovanje oz. razumevanje narodnega jezika nemškega reformatorja Martina Luthra in najpomembnejšega slovenskega reformatorja Primoža Trubarja. Oba utrjmeta biblično besedilo v novodobnih evropskih jezikih: Luther v novi visoki nemščini, Trubar v slovenskem jeziku, ki se do njegovih tiskanih besedil poprej ni pojavljal v knjigah. Oba avtorja sta izdelala vsak svoj jezikovni program, ki ju je mogoče vzporejati ter iz njiju prepoznati jezikovni nazor obeh protestantov, ki temelji na spoznanju, da se je Bog poslužil jezikov, ko je hotel, da se evangelij širi med vse ljudi. Zato vsak na svoj način utemeljujeta rabo maternega jezika kot sredstva, po katerem se uteleša Božji Duh.

Ključne besede: Martin Luther, Primož Trubar, Biblija, prevajanje, jezikovni nazor, teološka antropologija

Luther and Trubar's View on Language as the Vessel of the Spirit

The discussion sheds light on the conception and understanding of the national language of the German reformer Martin Luther and the most important Slovenian reformer Primož Trubar. Both authors consolidate the biblical text in early modern European languages: Luther in the New High German and Trubar in the Slovene language, which had not appeared in books until the publication of his printed texts. They each developed their own language programme that can be compared and from which both Protestants' view on language can be discerned, which was based on the realization that God used languages when he wanted the gospel to spread among all people. Therefore, they each in their own way justify the use of the mother tongue as the means through which the Spirit of God is embodied.

Keywords: Martin Luther, Primož Trubar, Bible, translating, view on language, theological anthropology

Ko govorimo o vzniku reformacijske misli v evropskem 16. stoletju in z njo povezane vloge narodnih jezikov, ki so s prevodi *Biblije* postavili mejnike tiskani besedi, se zdi, da ni mogoče povedati ničesar več, da je o tem že vse zapisano. Vendar je z razdalje petsto let še vedno mogoče razmišljati o tem, zakaj je bil narodni jezik tako usodnega pomena v utemeljevanju odnosa med Bogom in človekom pri dveh za naš prostor pomembnih reformatorjih, in to pri nemškem reformatorju Martinu Luthru ter slovenskem protestantu in najpomembnejšem reformatorju Primožu Trubarju. Nemški reformator Martin Luther (1483–1546) je vse svoje življenje iskal milostnega Boga, da bi ga odrešil, in v tem svojem iskanju ustvaril številne teološke razprave, predvsem pa sprožil odločilne spremembe, ki so pripeljale do zahodnega razkola v Cerkvi in do velikih družbenih sprememb v zgodovini Evrope. Slovenski reformator Primož Trubar (1508–1586) pa, kot da je tega milostnega Boga že našel, je vse svoje življenjske moči zilil v uresničitev enega samega cilja: vedenje o tem milostnem Bogu posredovati svojemu preprostemu človeku in ga s tem postaviti v odnos z Bogom, s svetom in samim seboj. Posledice Trubarjevih prizadevanj ne dosegajo Luthrovega delovanja, vendar so enkratne in neponovljive za duhovno ter kulturno zgodovino Slovencev. Zaradi njegovih pastoralno-teoloških vzgibov ga moramo poleg vseh drugih kategorij presojati predvsem v luči njegovega duhovnega delovanja, ki je spontano privedlo do vznika slovenske tiskane besede. Ko smo v naslovu zapisali tezo o jeziku kot posodi Duha pri Luthru in Trubarju, smo s tem nakazali, da bomo v nadaljevanju iskali sorodnosti in razhajanja v pojmovanju obeh avtorjev o tem vprašanju. Za izhodišče nam bosta služili dve temeljni Luthrovi besedili, in sicer njegova *Poslanica o prevajanju* (*Sendbrief von dolmetschen*) iz leta 1530 in poslanica *Mestnim svetnikom vseh mest nemške dežele, da morajo ustanavljati in vzdrževati krščanske šole* (izbrano drugo poglavje o pomenu poznavanja jezikov izvirnika) iz leta 1524¹ ter Trubarjevi nemški predgovori, predvsem predgovor k prevodu *Nove zaveze Ta prvi deil tiga noviga te-*

1 Na oba Luthrova spisa se bomo sklicevali po slovenskem prevodu Božidarja Debenjaka: *Poslanica o prevajanju* (1530) v Luther (1530) 2002, 45–58; »Pomen jezikov izvirnika« v Luther (1524) 2002, 59–66.

stamenta iz leta 1557.² Iz omenjenih spisov moremo prepoznati odnos avtorjev do *Svetega pisma (Scriptura)*, na njem temelječe vere (*fide*) in do maternega jezika kot antropološke simbolne kategorije.

Božji Duh deluje v človeku in jezik je sredstvo, po katerem se Duh razodeva

Človek je v svoji bivanjskosti bitje odnosa, je simbolno bitje. Teologija človeku razlaga božje razodetje in človek Boga sprejema v sedanjosti; tako govorimo o človeku in njegovem odnosu do Boga, ki se kaže in izraža v govorici, zato se mora božja govorica nenehno prilagajati človekovi, in sicer v določeni kulturi in v tistih okvirih, ki jih je človek sposoben ter pripravljen sprejeti. Le tako bo lahko človeška govorica posamezniku približala božjo, ki je bila človeku v različnih časih bolj ali manj odtujena. Tega so se zavedali misleci, ki so se skozi stoletja ukvarjali s človekom in z njegovim odnosom z Bogom, zato so tudi reformatorji razvili poseben odnos do jezika, ki je osnovno sredstvo posredovanja božje govornice, izražene v *Svetem pismu*. Ko Luther razmišlja o besedilu *Biblije*, v katerem se Bog razodeva človeku, razvija svojo misel o jeziku kot sredstvu Svetega Duha:

[Č]eprav je evangelij prišel in dnevno prihaja po Svetem Duhu, je vendarle prišel po sredstvu jezikov in se je po le-teh krepil ter se mora po njih ohranjati. Zakaj takoj, ko je Bog hotel, da evangelij po apostolih pride po vsem svetu, je za to dal 'jezike' (Apd 2,4ss). [...] Nihče ni vedel, zakaj je Bog dal jezikom, da se razvijejo, dokler nismo še zdaj videli, da se je to zgodilo zavoljo evangelija. (Luther [1524] 2002, 60)

To Luthrovo trditev nazorno dopolnjuje Barthova razlaga *Pisma Rimljanom* (8,11), kjer pravi, da

- 2 Trubarjev nemški predgovor k *Ta prvi del tega novega testamenta* iz leta 1557 navajamo po Vrečko 2011, pismo ljubljanskemu cerkvenemu odboru z dne 19. marca po Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015.

evangelij nikjer in nikoli ne obstaja sam po sebi, ampak vedno v določenih časih in okoliščinah; vedno v določenih osebah kot poslancih, ki ga sporočajo, in v določenih osebah, ki sporočilo sprejemajo (Barth [1956] 2002, 189).

Kakor torej svetopisemsko sporočilo ne more živeti brez človeka posredovalca in sprejemnika, tako tudi ne more zaživeti brez jezika.

Tega se v polnosti zaveda Trubar, ki trdno verjame, da je znanje jezika – maternega in tujega – ena največjih vrednot, je dar Svetega Duha, dan človeku po božji milosti. Poznavanje jezika v sebi čuti kot najvišjo božjo milost in navdih Svetega Duha. V nemškem predgovoru k *Ta prvemu delu tiga Noviga testamenta* pravi ([1557] 2011, 44): »Bog mi je dal milost in navdih, da sem katekizem, druge pesmi, pridigo o pravi veri ter njeni veljavi in šolske tablice, iz katerih se mladi Slovenci lahko naučijo brati, v kratkem času dokončal.« Svoje poslanstvo uresničuje in izpolnjuje s posredovanjem jezika njemu zaupanemu človeku, rojaku, ki mu bo zapisani jezik, tiskana beseda, odkrival božje skrivnosti. »Zaupam vsemogočnemu Bogu, da bo po tem našem preprostem jeziku in pisavi pri vas – njegovih izbrancih – dosegel, kar je njegova volja, vam odprl oči duha in razuma ter razsvetlil vaše mračno in nevedno srce, da boste videli in spoznali pravega odrešenika.« (str. 56) Trubarjev ponavljajoči se izraz za »preprostega« človeka se, kot vidimo, opira tudi na »preprosti« jezik, jezik neukega izkoriščenega ljudstva, ki mu s tiskano besedo šele odpira svet širše omike.

Za razumevanje Svetega pisma je potreben razumljiv jezik, jezik preprostega človeka

Tako Luther kot Trubar se v iskanju teološkega izraza, ki ga prinaša biblična govorica, opirata na vsakdanjo govorico svojega okolja. Luther, ki se v *Poslanici o prevajanju* brani pred kritiki, izpostavlja svoj položaj doktorja teologije in svojo pravico presojanja ustreznosti bibličnega izraza v duhu nemškega okolja.

[N]i treba črk v latinskem jeziku spraševati, kako naj govorimo nemško, kakor to počno ti osli, temveč je treba o tem vprašati mater v hiši, otroke na ulici, preprostega moža na trgu in tem gledati v gofljo, kako govore, in po tem prevajati, tedaj bodo oni razumeli in opazili, da se z njimi govori nemško. (Luther [1530] 2002, 51)

Trubar je v iskanju teološkega izraza skromnejši, čeprav se z vso odgovornostjo zaveda svojega početja. Avtonomije slovenskega jezika ne razume zgolj v nadomestilu domače besede za tujo, temveč jo povezuje s celotno narodovo dušo (Rajhman 1977, 124). Po načelu razumljivosti mora govoriti v jeziku svojih bralcev in pred očmi ima predvsem bralčevo ukaželjnost in njegovo potrebo po božji besedi. S svojo teološko govorico, ki jo moramo razumeti v širšem kontekstu kulture 16. stoletja, je preko pridige in kateheze ustvaril možnosti za nadaljnjo kulturno rast slovenstva.

V tem prevodu sem se trudil z besedami in obliko, da bo lahko razumljiv vsakemu Slovincu, naj bo to Kranjec, Spodnje Štajerec, Korošec, Krašovec, Istran, Dolenc ali Bezjak. Zaradi tega sem se držal slovenske kmečke govornice in jezika, kot ga govorijo na Raščici, kjer sem bil rojen. Nenavadnih in hrvaških besed sem se izogibal, pa tudi novih si nisem izmišljeval. Če pa je ali pa bo na nekaterih mestih zapisano in prevedeno skrivnostno, tega nisem kriv jaz ali drugi prevajalci, temveč je krivda pri evangelistih [...]. (Trubar [1557] 2011, 55)³

Pri obeh avtorjih morem prepoznati vlogo posredovalca božje besede v razumljivem jeziku. Ko prvi gleda v usta človeku na ulici in se drugi drži slovenske kmečke govornice, oba izkazujeta svojo podrejeno vlogo posredovalca evangelija najširšemu krogu in ne učitelja, kot bi bilo pričakovati na osnovi njune vloge profesorja oziroma pastorja.

Jezikovni nazor obeh reformatorjev

Oba avtorja se zavedata svoje vloge v posredovanju prevodnega dela bralcu, pri čemer vsak po svoje izpričujeta svoj jezikovni nazor. Luther

3 Tj. Vrečko 2011, 55.

ga z odločno samozavestjo utemeljuje v vsej *Poslanici o prevajanju*, ko zavrača svoje nasprotnike in njihovo »oslovsko umetnost« ter zagovarja svoj pristop, ki temelji na duhu časa in prostora, v katerem živi. Že *Poslanica o prevajanju* sama je nastala kot obramba proti napadom in očitkom, da je *Sveto pismo* prevajal »po duhu« in ne »po črki«. Zato se je suvereno branil in tudi z grobianizmi svojega časa, ki niso bili nič nenavadnega, obsojal papistične sodobnike ter zavračal njihove očitke.

In zdaj, če bi hotel angelove besede prevesti po črki, po oslovski umetnosti [...]. Zato moram tu pustiti v kraj črke in raziskati, kako nemški mož izrazi tisto, kar hebrejski mož meni [...]. Zakaj kdor hoče prevajati, mora imeti veliko zalogo besed, da bi mogel izbirati, če bi katera ne zvenela na vseh mestih prav. (Luther [1530] 2002, 53)

Trubarjev jezikovni nazor izhaja iz njegovega prepričanja, da je njegova temeljna vloga posredovanje božje besede in spoznavanje božjih resnic preprostemu rojaku, ki bo razumel njegov jezik. Že v predgovoru k prvi slovenski knjigi iz leta 1550 se zaveda svoje pionirske prevajalske vloge in spodbuja bralca, da premišljeno sprejme svoj materni jezik:

Ne ustraši se, če se ti bo sprva zdelo nenavadno in težko, temveč beri in piši ta jezik tako, kot sem ga nekaj časa tudi sam. Kmalu boš spoznal in občutil, da je tudi ta naš jezik prav tako kot nemški blagozvočen ter primeren za pisanje in branje. (Trubar [1550] 2011, 15)⁴

Podobno kot Luther v *Poslanici o prevajanju* tudi Trubar v pismu ljubljanskemu cerkvenemu odboru marca 1560 pojasnjuje, kako je iskal izraze in zakaj se je odločal za tiste, ki jih je končno uporabil v svojem prevodnem jeziku: »Lahko bi prevedel in postavil za uržah vzrok, za gnado milost, za milost pomilosardiju, za ferdamnene pogublene ali zgublene, za trost utisanje, za nuc prid, za leben život, za erbsčina dedina, za lon plačja, za štima glas itd., kakor sem nekatere teh besed tudi rabil. Vendar sem hotel ostati pri preprostem kranjskem jeziku.« (Trubar [1560] 2015, 63)⁵ Ko njegov odnos do jezika kot antropološke kategorije v človekovi

4 Tj. Vrečko 2011, 15

5 Tj. Vrečko in Krajnc-Vrečko 2015, 63.

simbolni bivanjskosti presojamo širše, ugotavljamo, da njegov jezikovni nazor izvira iz širšega razumevanja kulturnega okolja, v katerem živi njegov preprosti človek. Ni mu namreč vseeno, s katerimi izrazi bo temu svojemu človeku posredoval verske resnice, ki ga bodo dvignile nad njegovo 'ubogo preproščino'. Ubog in preprost po Trubarju ni človek v današnjem pomenu besede, ampak je ubog tisti njegov človek, ki ne pozna evangelija in nima možnosti poslušati božje besede v maternem jeziku. Prav to uboštvo pa spodbuja avtorja, da goji poseben čustveni odnos do jezika, ki bo omogočil prehod iz nevednosti v območje božje milosti in posledično širše omike.

Čustven odnos do jezika in potreba po njegovi rabi

Luthrov človek takratnega nemškega okolja ni izpostavljen tolikšnemu pomanjkanju in zatiranju kot Trubarjev, vendar do njega goji enaka čustva in se mestoma popolnoma razneži, ko piše o svojem rojaku in njegovem čutenju:

Jaz pa tudi hočem ponemčiti [...] kakor jaz hočem [...]. Ne vem pa, ali se da beseda »ljubi« [ti ljuba Marija, ljubezniva Marija] tudi tako prisrčno in smiselno izraziti v latinščini ali v drugih jezikih, da tako seže v srce in zveni skozi vse čute, kot je to v našem [tj. nemškem] jeziku. (Luther [1530] 2002, 52–53)

Glede na svojo vlogo predavatelja se zaveda tudi širše rabe jezika, ne zgolj nemškega, ampak tudi »svetih jezikov« svojega časa, ki jih mora poznati izobraženi del prebivalstva. Odnos do jezika mora temeljiti na zavedanju o njegovem pomenu in njegovi rabi, ki jo je treba nenehno gojiti.

Jeziki so nožnica, v kateri tiči ostrina Duha. So posoda, v kateri se shranjuje ta napoj. So shramba, v kateri leži ta hrana. In kakor kaže evangelij sam, so košare, v katerih se shranjujejo ti hlebi in ribe in koščki (Mt 14,20). Da, če bi po nemarnem [...] opustili jezike, ne bomo izgubili samo evangelija, temveč bomo tudi končno prišli do tega, da ne bomo znali prav govoriti ali pisati ne latinsko ne nemško. (Luther [1524] 2002, 61)

V tem duhu je že pred *Poslanico o prevajanju* nastalo Luthrovo besedilo, namenjeno *Mestnim svetnikom vseh mest nemške dežele, da morajo ustanovljati in vzdrževati krščanske šole*, katerega del je v tej razpravi obravnavano besedilo *Pomen jezikov izvirnika* (Luther [1524] 2002, 59–66).

O Trubarjevem čustvenem odnosu do jezika na tem mestu ne govorimo prvič, saj se skozi mnoga njegova besedila kaže ta odnos, ki tudi avtorja samega postavlja v luč dobrotljivega učitelja svojega neukega ljudstva, ki mu je glavno vodilo duševni blagor tega ljudstva:

Bog ve, da sem že takrat, ko sem pri vas iz latinskih in nemških knjig pridigal v slovenskem jeziku, pogosto vzdihoval ter prosil Boga, naj se zaradi posvečenja svojega imena ter širitve božjega kraljestva usmili tudi našega ubogega, preprostega slovenskega ljudstva ter mu tako kot ostalim narodom podari veliko milost in srečo, da piše in bere v svojem jeziku, da bi se *Sveto pismo* pa tudi druge dobre krščanske knjige lahko pravilno prevedle ter natisnile v slovenskem in hrvaškem jeziku. (Trubar [1557] 2011, 41)⁶

Pravi razlogi za prevajanje *Biblije* v slovenski jezik izhajajo torej iz socialnih, kulturnih in religioznih razmer okolja njegovega človeka: »Kako naj se kristjan tolaži v skrajnih stiskah, kot so: uboštvo, dolgotrajna bolezen, preganjanje, beda, težki zapori, hude bolečine in smrt.« (Trubar [1557] 2011, 42)⁷ Bralec more prepoznati tega ubogega zatiranega človeka, ki mu je namenjena verska knjiga, da bo iz nje črpal moč in tolažbo. Sam se počuti poklicanega, da temu človeku pomaga, in to s knjigo v domačem jeziku, vendar je za uspeh posredovane dobrine maternega jezika vse odvisno od vaje in rabe tako kot pri vseh drugih jezikih in pisavah.

Nemec, ki se razen nemškega jezika ni naučil nobenega drugega jezika in pisave, nikoli ne bo znal pravilno brati in izgovarjati latinskega ali italijanskega jezika, pa čeprav bo napisan ali natisnjen v lepi nemški pisavi.

6 Tj. Vrečko 2011, 41.

7 Tj. Vrečko, 2011, 42.

[...] Zato, kot že poprej menim, da bo uspešnost pisanja in branja našega jezika odvisna samo od vaje in uporabe. (Trubar [1557] 2011, 44)⁸

Jezik torej mora živeti, le tako bo dosežen njegov namen.

Luhtrava samozavest in Trubarjeva skromnost razkrivata duh časa ob rojstvu jezika

Ko primerjamo odnos obeh reformatorjev do jezika, ne moremo mimo okoliščin, v katerih sta ustvarjala, in duha časa, v katerem so nastajali njihovi spisi. Gre za dva reformatorja, zrasla iz istega zgodovinskega konteksta (Vinkler 2019, 60–65), vendar pripadnika različnih etničnih skupin in v različnih položajih na družbeni ter cerkveni lestvici. Učeni menih doktor Luther v teologiji seveda predstavlja neprimerno višjo avtoriteto kot preprosti pastor Trubar, vendar je njegov pogled na svet in njegovo vlogo v njem soroden. Oba v prevodnem delu živita za čistost besede, ki črpa iz *Svetega pisma*, pri čemer pa se razkriva njuna povsem različna družbena pogojenost pa tudi njuna narava. Luther se zaveda svoje avtoritete, zato more samozavestno zavračati svoje nasprotnike:

A kaj mi mar, če norijo ali besnijo? Ne branim jim, naj ponemčijo, kar hočejo. Jaz pa tudi hočem ponemčiti, a ne, kakor bi hoteli oni, temveč kakor jaz hočem. Kateri tega ne sprejema, naj mi pusti in obdrži svoje mojstrstvo zase. (Luther [1530] 2002, 52)

Trubar pa, nasprotno, izkazuje svojo ponižnost in odvisnost od avtoritet, od katerih bo odvisno, ali bodo njegovi spisi sploh zagledali luč sveta.

Iskreno pa vas prosim, da mi vse pomanjkljivosti ali napake pri besedah in črkah, ki jih boste zasledili v tej knjigi, s krščanskim čutom čim prej sporočite, da bom v bodoče pri prevajanju in pisanju znal tem bolje ravnati. (Trubar [1557] 2011, 55)⁹

8 Tj. Vrečko 2011, 44.

9 Tj. Vrečko 2011, 55.

V tem se kaže odločilna razlika med obema avtorjema, ki sta tudi s svojim prevodnim delom soustvarila dva sodobna evropska jezika.

Sklep

Jezik kot osnovno simbolno sredstvo človekove komunikacije skozi tisočletja zaznamuje tako posameznika kot etnične skupine in narode. V krščanstvu pa je jezik tudi teološka kategorija, preko katere se Bog razodeva človeku. Ko smo pri Luthru in Trubarju iskali potrditev za zastavljeno tezo, da je jezik posoda Duha, smo v njunem času in prostoru prepoznavali njun odnos do jezika, ki je bil v binokostnem dogodku vdihnjena apostolom (Apd 2,3–5), da bi evangeljsko resnico ponesli med vse narode (Rim 15,6). Njun odnos do jezika temelji na zavedanju o vlogi in pomenu maternega jezika v posredovanju verskih resnic krščanskemu človeku njunega časa. Luther je svoje teze o jeziku gradil na *Bibliji* in skušal dokazati, da je le-ta namenjena preprostemu ljudstvu in ne le izbrancem. S prevodom *Biblije* in številnimi drugimi teološkimi spisi je oče nove visoke nemščine. Trubar je vse svoje delo posvetil širjenju krščanske vere med svojimi rojaki, zato je Slovencem tudi dal knjigo v narodnem jeziku. Po katekizmu in abecedniku je največ svojega dela namenil prevajanju *Svetega pisma*, pri čemer je sproti gradil svoj odnos do prevajanja v materni jezik, ki je postal zibelka slovenske tiskane besede in slovenske omike.

LITERATURA

- Barth, Karl. (1956) 2002. *Kratka razlaga Pisma Rimljanom*. Prev. Marko Urbanija. Ljubljana: Logos.
- Luther, Martin. (1524) 2002. Mestnim svetnikom vseh mest nemške dežele, da morajo ustanavljati in vzdrževati krščanske šole [II. Pomen jezikov izvornika]. V *Tukaj stojim: teološko politični spisi*. Ur. in prev. Božidar Debenjak. Temeljna dela. Ljubljana: Krtina.
- . (1530) 2002. Poslanica o prevajanju. V *Tukaj stojim: teološko politični spisi*. Ur. in prev. Božidar Debenjak. Temeljna dela. Ljubljana: Krtina.

- Rajhman, Jože. 1977. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarnozgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Trubar, Primož. (1550) 2011. Nemški predgovor h Catechismus In der Windifchenn Sprach. V Vrečko, 9–16.
- Trubar, Primož. (1557) 2011. Nemški predgovor k Ta prvi del tega novega testamenta. V Vrečko 2011, 17–58.
- Trubar, Primož. (1560) 2015. Ljubljanskemu cerkvenemu odboru, 19. marca. V Vrečko in Krajnc-Vrečko, 61–64.
- Vrečko, Edvard, ur. 2011. *Zbrana dela Primoža Trubarja 11: Primož Trubar; nemški spisi 1550–1581*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-098-0>
- Vrečko, Edvard, in Fanika Krajnc-Vrečko, ur. 2015. *Zbrana dela Primoža Trubarja 10: Primož Trubar; pisma*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-230-4>
- Vinkler, Jonatan. 2019. »Trubarjeva Biblija v kulturnozgodovinskem kontekstu – med prevajanjem in pisanjem.« *Stati inu obstatu* 15 (29): 59–87.